

दीर्घतमा औचथ्यः। अश्वः । त्रिष्टुप् ।

यदक्रन्दः प्रथमं जायमान उद्यन्समुद्रादुत वा पुरीषात्।

श्येनस्य पक्षा हरिणस्य बाहू उपस्तुत्यं महि जातं ते अर्वन् ॥ १.१६३.०१

अर्वन्- प्राण । समुद्रात्- हृत्समुद्रात् । समुद्रो हृत्प्रतीकः श्रुतौ । अन्तः समुद्रे हृद्यन्तरायुषीति श्रुतेः ।
उत वा- अपि च । पुरीषात्- पूरकात् पूर्णादात्मनः । प्रथमम्- प्रथमतया । जायमानः- उत्पन्नः ।
यत्- यदा । अक्रन्दः- शब्दं कृतवान् । तदा । ते- तव । महि- महत् । जातम्- प्रकटनम् ।
उपस्तुत्यम्- स्तव्यम् । ते- तव । पक्षा- पक्षौ । श्येनस्य- पक्षिणः श्येनस्येव भवति । हरिणस्य-
गौरस्य । बाहू- पादौ भवतः । पतनगमनादानादिशक्तिमानश्वोऽयमिति भावः ॥१॥

यमेन दत्तं त्रित एनमायुनगिन्द्र एणं प्रथमो अध्यतिष्ठत्।

गन्धर्वो अस्य रशनामगृष्णात्सूरादश्वं वसवो निरतष्ट ॥ १.१६३.०२

यमेन- नियमाधिदैवतेन । दत्तम् । एनम्- एतम् । त्रितः- भूर्भुवःसुवस्थानानामुपासकः । आयुनक्-
योजयति । इन्द्रः- परमेश्वरः । एनम्- एतमश्वम् । प्रथमः- प्रथमतया । अध्यतिष्ठत्- अधिष्ठितवान् ।
अस्य- एतस्याश्वस्य । रशनाम्- रश्मिम् । गन्धर्वः- ज्ञानवानुपासकः । गां दधातीति गन्धर्वः ।
अगृष्णात्- जग्राह । सूरात्- आत्मसूर्यात् । अश्वम्- प्राणम् । वसवः- वृत्तिस्तम्भकारिका
निवासयित्र्यो देवताः । निरतष्ट- निर्मितवत्यः ॥२॥

असि यमो अस्यादित्यो अर्वन्नसि त्रितो गुह्येन व्रतेन।

असि सोमैः समया विपृक्त आहुस्ते त्रीणि दिवि बन्धनानि ॥ १.१६३.०३

यमः- नियमाधिदेवता । असि- भवसि । आदित्यः- अखण्डप्रकृतिजः । असि । अर्वन्- अश्व प्राण ।
गुह्येन व्रतेन- रहस्यया नियत्या । त्रितः- भूर्भुवःस्वर्व्यापी । असि । सोमेन- रसेन । समया- सह ।
विपृक्तः- संपृक्तः । असि । दिवि- चित्ताकाशे । ते- तव । त्रीणि बन्धनानि- बन्धत्रयं
धारणाध्यानसमाध्यात्मकम् । आहुः- वदन्ति ॥३॥

त्रीणि त आहुर्दिवि बन्धनानि त्रीण्यप्सु त्रीण्यन्तः समुद्रे ।

उतेव मे वरुणश्छन्त्यर्वन्यत्रा त आहुः परमं जनित्रम् ॥ १.१६३.०४

ते- तव । त्रीणि बन्धनानि- बन्धत्रयम् । दिवि- चित्ताकाशे । आहुः- अब्रुवन् । अप्सु अन्तः समुद्रे-
मूलशक्तिप्रवाहे । त्रीणि । अर्वन्- अरणाश्व प्राण । उत- अपि च । मे- मां प्रति । वरुणः-
ऋताधिदेवता सन् । ते- तव । यत्र- यस्मिन् । परमं जनित्रम्- उत्तमं जन्म । आहुः- अब्रुवन् तत् ।
छन्ति- कथयसि ॥४॥

इमा ते वाजिन्नवमार्जनानीमा शफानां सनितुर्निधाना ।

अत्रा ते भद्रा रशना अपश्यमृतस्य या अभिरक्षन्ति गोपाः ॥ १.१६३.०५

वाजिन्- अश्व प्राणभूत । ते- तव । इमा- इमानि । अवमार्जनानि- शोधकानि । सनितुः-
संभक्तुरश्वस्य तव । इमा- इमानि । शफानां निधाना- सञ्चारस्थानानि । याः- ये । ऋतस्य-
प्रकृतिनियतिभूतसत्यस्य । गोपाः- गोप्ताः सन्तः । अभिरक्षन्ति- जगदभितः पालयन्ति । तान् ।
अत्र । ते- तव । भद्राः- मङ्गलान् । रशनाः- रश्मीन् । अपश्यम्- दृष्टवानस्मि ॥५॥

आत्मानं ते मनसारादजानामवो दिवा पतर्यन्तं पतंगम् ।

शिरो अपश्यं पथिभिः सुगेभिररेणुभिर्जेहमानं पतत्रि ॥ १.१६३.०६

अवः- अवस्ताद्भूमौ । दिवा- आकाशे । आरात्- सर्वत्र । पतयन्तम्- पतनशीलम् । पतङ्गम्-
मोक्षमुमुक्षामुक्तमुमुक्षुप्रतीकं पक्षिभूतम् । ते- तव । आत्मानम्- स्वरूपम् । मनसा- चित्तेन ।
अजानाम्- जानामि । सुगेभिः- सुखेन गन्तुं शक्यैः । अरेणुभिः- शुद्धैः । पथिभिः- मार्गैः ।
जेहमानम्- व्याप्नुवन्तम् । पतत्रि- पतनशीलम् । शिरः- शिरोवन्मुख्यमश्वं प्राणम् । अपश्यम् ॥६॥

अत्रा ते रूपमुत्तममपश्यं जिगीषमाणमिष आ पदे गोः ।

यदा ते मर्तो अनु भोगमानळादिद्रसिष्ठ ओषधीरजीगः ॥ १.१६३.०७

अत्र- अस्मिन् स्थाने । ते- भवतः । गोः पदे- ज्ञानमार्गे । आ- आभिमुख्येन । इषः- काम्यानि
ज्ञानसाधनानि । जिगीषमाणम्- जेतुमिच्छत् । उत्तमम्- श्रेष्ठम् । रूपम् । अपश्यम् । यदा । ते-
तव । मर्त्यः- उपासकः । भोगम्- त्वद्भोगं प्रति । अनु आनट्- त्वां गमयति । तदा । आत्-
भोगप्रापणानन्तरम् । ओषधीः- त्वद्भोगम् । ग्रसिष्ठः- ग्रसितृतमः सन् । अजीगः- अनुभवसि ॥७॥

अनु त्वा रथो अनु मर्यो अर्वन्ननु गावोऽनु भगः कनीनाम् ।

अनु व्रातासस्तव सख्यमीयुरनु देवा ममिरे वीर्यं ते ॥ १.१६३.०८

अर्वन्- अश्व मुख्यप्राण । त्वा- भवन्तम् । अनु । रथः- रंहणप्रतीकः । रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः
ऋतं रथः । त्वा । अनु । गावः- चिद्रश्मयः । कनीनाम्- कमनीयानां भावनानाम् । भगः-
सौभाग्यम् । त्वा अनु । व्रातासः- प्रकृतिनियतयः । त्वा अनु । तव- भवतः । सख्यम्- मैत्रीम् ।
ईयुः- प्राप्ताः । ते- तव । वीर्यं- प्रभावम् । अनु- अनुसृत्य । देवाः- देवता अपि । मीमिरे-
व्याप्ताः ॥८॥

हिरण्यशृङ्गोऽयौ अस्य पादा मनोजवा अवर इन्द्र आसीत् ।

दे॒वा इ॒दस्य॑ ह॒वि॒रद्य॑मा॒य॒न्यो अ॒र्वन्तं॑ प्रथ॒मो अ॒ध्यतिष्ठ॑त् ॥ १.१६३.०९

हिरण्यशृङ्गः- कान्तिमयशृङ्गः । अस्य- एतस्य । पादाः- चरणाः । अयः- अयोमया दृढा इति भावः । मनोजवाः- मनोवेगाः । इन्द्रः- सक्षादिन्द्रोपि । अस्य- एतस्य । अवरः- निकृष्टः । आसीत्- भवति । अश्वोयं मुख्यप्राणो हिरण्यगर्भो यस्यावर इन्द्रः । अस्य- एतस्य । इत्- एव । अद्यं हविः- हविषो भक्षणम् । देवाः- देवताः । आयन्- आगच्छन्ति । प्रथमः- प्रथमतया इन्द्रः । अर्वन्तम्- अरणशीलमश्वम् । अध्यतिष्ठत्- अधिष्ठितवान् ॥९॥

ई॒र्मा॒न्ता॒सः॒ सिलि॑कम॒ध्यमा॒सः॒ सं शू॒रणा॑सो दि॒व्यासो॒ अत्याः॑ ।

हं॒सा इ॒व श्रे॒णि॒शो य॑तन्ते॒ यदा॑क्षिषुर्दि॒व्यमज्म॑म॒श्वाः ॥ १.१६३.१०

ईर्मान्तासः- प्रेरितान्तर्भागाः । सिलिकमध्यमासः- सङ्गतमध्यप्रदेशाः । सम्- सम्यक् । शूरणासः- शूराः । दिव्यासः- दिव्याः । अत्याः- अश्वाः प्राणप्रणाल्य इति भावः । यत्- यदा । अश्वाः- प्राणप्रतीकाः । दिव्यमज्मम्- दिव्यमार्गम् । आक्षिषुः- व्याप्नुवन्ति । तदा । हंसा इव- पक्षिण इव । श्रेणिशः- पङ्क्तीभूय । यतन्ते- यत्नं कुर्वन्ति ॥१०॥

तव॒ शरी॑रं पतयि॒ष्वव॑न्तव॒ चित्तं॑ वा॒त इ॒व ध्र॒जीमा॑न् ।

तव॒ शृ॒ङ्गाणि॒ वि॒ष्टिता॒ पुरु॒त्रार॑ण्येषु॒ जर्भु॑राणा चरन्ति ॥ १.१६३.११

तव- भवतः । शरीरम्- रूपम् । पतयिषु- पतनशीलम् । अर्वन्- अश्व मुख्यप्राण । तव- भवतः । चित्तम् । वात इव- वायुरिव । ध्रजीमान्- वेगवान् । तव- भवतः । शृङ्गाणि- केशाः । पुरुत्रा- बहुषु स्थानेषु । विष्टिता- विशेषेण स्थिताः । अरण्येषु- वनेषु । जर्भुराणा- पूर्यमाणाः । चरन्ति ॥११॥

उ॒प प्रा॒गा॒च्छ॒स॒नं वा॒ज्य॒र्वा दे॒व॒द्री॒चा॒ मन॑सा॒ दी॒ध्या॒नः ।

अजः पुरो नीयते नाभिरस्यानु पश्चात्कवयो यन्ति रेभाः ॥ १.१६३.१२

वाजी- गतिमान् । अर्वा- अरणशीलोऽश्वः प्राणः । देवद्रीचा मनसा- देवगमनचित्तेन । दीध्यानः-
ध्यायन् । शसनम्- आशिषम् । शस आशिषि । उप प्रागात्- उपगच्छति । नाभिः- मुख्यस्थानीयः ।
अजः । पुरः- पुरस्तात् । नीयते । अस्य- एतस्य । पश्चादनु- तदनु । रेभाः- मन्त्रपराः । कवयः-
क्रान्तदर्शिनः । यन्ति- गच्छन्ति ॥१२॥

उप प्रागात्परमं यत्सधस्थमर्वा अच्छा पितरं मातरं च ।

अद्या देवाञ्जुष्टतमो हि गम्या अथा शास्ते दाशुषे वार्याणि ॥ १.१६३.१३

पितरम्- सूर्यमात्मानम् । मातरं च- उदकं मूलशक्तिप्रवाहम् च । अच्छ- अभिलक्ष्य । परमम्-
श्रेष्ठम् । यत् । सधस्थम्- पदम् । अर्वा- अरणशीलोऽश्वः । उप प्रागात्- उपगच्छति । अद्य-
इदानीम् । जुष्टतमः- अतिशयेन प्रीतः सेव्यो वा । देवान्- देवताः । हि- खलु । गम्याः- गच्छेत् ।
अथ- अनन्तरम् । दाशुषे- दायकाय । वार्याणि- श्रेष्ठानि । शास्ते- उपदिशति ॥१३॥